

TANULMÁNYOK

CIKKEK

ADATOK

ADALÉK FÉLREÉRTÉSBŐL KELETKEZETT HELYNEVEINK HISTÓRIÁJÁHOZ

Földrajzi nevek számtalan névadási indíték alapján keletkezhetnek. Egy-egy földrajzi alakulat nevét véletlenszerűen, esetlegesen nyeri el a reá jellemző véges számú indítékok valamelyikének elhatároló és azonosító elnevezésként általános-sá vált használata révén /Kristó Gyula: Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához. Acta Univ. Szegediensis, Acta Hist. 55: 7--14/. Valamennyi lehetőség közül a névadásban talán azt tekinthetjük a legritkább esetnek, ha félreértés szüli a helynevet. Ez első pillantásra hihetetlennek tűnhet, pedig -- vizsgálataink szerint -- ilyen névkeletkezéssel is számolhatunk. Példánk erre a Baja város alatt kanyargó Sugovica /Kamarás-Duna/ elnevezése.

Sokan ma is úgy tudják, hogy a folyó Sugó molnárlegény s kedvese, Vica tragikus szerelmének emlékére nyerte a Sugovica nevet. A szegény legény, akinek kitették a szűrét, s a gazdag hajósgazda leányának kettős öngyilkossággal végződő históriája azonban csak aitiologikus monda, amely a név eredeti jelentésének feledésbe merülése után keletkezett, hogy megmagyarázza az immár ismeretlen toponimát.

A valóság sokkal prózaibb. A Sugovica név délszláv eredetű, a šuga 'rüh' szó származéka. Valószínű szófejlődése: šugava voda 'rühes víz' > šugava > /kicsinyítővel/ šugavica > Sugovica. Am ha van elpuskázott névadás, akkor ez az a javából. Az említett folyószakasz ugyanis a névadás korában élővíz volt, amely számos fokkal, áteresszel csatlakozott a Duna főágához is. Ha tehát az elnevezés természeti indítékait szám-bavesszük, azt kell mondanunk, hogy a rüh azon kevésszámú indítékok egyike, amelyet eleve kizárhatunk. De megmagyarázható ez az elnevezés, ha figyelembe vesszük a névadás társadalmi indítékait az adott korban az említett helyen. Alapos okunk van ugyanis annak feltevésére, hogy a Sugovica nem a víz minőségéről alkotott véleményt tükrözteti, hanem olyan társadalmi problémák egyik eredője, amelyek lehetőséget teremtettek a korábbi elnevezés félreértésére.

A probléma gyökerét egy 15. századi oklevél /ZichyOkmt. VI, 198--209/ segít feltárni. A Baja közelében fekvő Szeremle határszomszédos birtokosai ugyanis ekkoriban perbe keveredtek, s ügyük tisztázása érdekében Garay nádor a kalocsai káptalan segédletével ismét bejáratta a vitatott területet. A határjárást a Vajas folyó és a Duna között ejtették meg. Kiindulópontjuk olyan helyen volt, ahol a Vajas három ágra szakad. Ezeket az ágakat Hwthyz, Vileti és Ruhuz nevekkel különbözteti el a beszámoló jelentés /uo. 199/. A peres terület északi oldalán egy, a bátai révet Bajával összekötő út futott, amelyen vissza lehetett érkezni az említett "háromágú torkolathoz", azaz a határjárás valahol Baja alatt lokalizálható kezdőpontjához.

A három folyóág elnevezése eléggé problematikus. A Hwthyz esetében 'hattyas'-ra vagy 'hodos'-ra /PAIS DEZSŐ, Hód-sziget: MNy. XXVII, 321--2/ gyanakodhatnánk, azonban valószínűbb, hogy a finnugor korból származtatható hat számnevünk és az urali korig visszavezethető jó 'folyó' szavunk összetételének melléknévképzős alakjával kell számolnunk ilyesféle jelentéssel: 'hat ágú folyó', 'hat ágra szakadt folyó'. Ebben az esetben talán egy olyan, kisebb kiemelkedések

alatt kanyargó folyószakaszból van szó, amely magas vízállás esetén teljesen körül is fogta ezeket a dombocskákat. Feltevésünket igazolni látszik, hogy a korabeli oklevelek éppen itt említik az ún. Hothzygeth erdőt is. /ZichyOkmt. IV, 229, 280, 284, 286 stb./ A 'hat-jos' Vajas tehát olyan folyószakasz lehetett, amely kiszakadásától a Dunába torkolltáig hat szigetcskét fogott közre.

Még labilisabb a "Vileti" név megfejtési kísérlete. Ha azokból az okleveles adatokból indulunk ki, amelyek ekkortájt igen sok csatorna ásásáról, halastavak összekötéséről tudósítanak, feltételezhetjük, hogy talán ez esetben is kéttagú névvel van dolgunk, ti. a finnugor uj /Vi/ szó, illetve a hasonlóképp finnugorkori lesz ige egyik deverbális nomenképzővel képzett alakjának összetételével. Jelentése: 'új létű', 'újonnan keletkezett' lehetett. Tehát -- ha feltevésünk helytálló /és ebben egyáltalán nem vagyunk biztosak/ -- egy nem régen keletkezett, az eseményekhez képest a közelmúltban bevágódott /bevágott?/ folyómedret illethettek e névvel.

Lényegesen egyszerűbb a helyzet a harmadik -- és bizonyító eljárásunkban kiemelt fontosságú -- folyóág, a "Ruhuz" esetében. Ennek neve a roh töre vezethető vissza, amely ma már kihaltnak tekinthető szavunk, jelentése: 'barnászvörös', 'feketésvörös', 'sötét', 'feketés'. Eredetileg lovak színének meghatározására szolgált, de mivel már igen korán -- adatolhatóan a XII. századtól -- személynévként is előfordult, szükségét érezhették a fő- és melléknévi változat megkülönböztetésének. Így jöhetett létre a rohos /korabeli írással: ruhuz/ alak. Ma talán így nevezhetnénk ezt a folyóágot: Fekete-Vajas. Hogy mégsem tesszük, annak nyomós történeti oka van.

A török kiűzése után az udvar, amely ezt a területet is "terra neoaquisita"-nak tekintette, délszláv--dalmata népesítést -- sokácokat és bunyevácokat -- telepített ide. A harcos, határvédelmi szempontból sem elhanyagolható erőt képviselő népet nem kívánták azonnal jobbágysorba süllyeszteni, ezért Baját 1696. december 24-én a szabadalmazott kamarai mezővárosok sorába emelték. Természetesen az egykori birtokosok, a Czobor

család tagjai a visszafoglalás pillanatától mindent megtettek, hogy egykori birtokukat visszanyerjék. Ehhez azonban a Neo-aquistica Commissio előtt kellett hitelt érdemlően bizonyítani birtokjogukat, s ha ez megtörtént, a fegyverváltság /a birtok értékének 10 %-a/ lefizetése után nyerték csak vissza egykori fekvősegeiket. Ez a pereskedés igen-igen elhúzódott, ugyanis csupán 1726. december 24-én kapta vissza Baját Czobor Márk gróf, s hivatalosan csak 1727. március 30-án iktatták birtokába /RAPCSÁNYI JAKAB, Baja és Bács-Bodorg vármegye községei. Bp., 1934. 37--47/. Érthető tehát, hogy a bizonyításhoz minden régi dokumentumot igyekeztek összekaparni, majd ezek birtokában az egykori határokat újból kitűzték, a régi, feledésbe merült neveket, amelyek immár jogbiztosítékká váltak, felelevenítették, s igyekeztek azokat a köztudatban is elterjeszteni. A frissen telepített balkáni lakosok az uradalmi tisztectől, officiálisoktól -- akik talán már maguk sem ismerték a régi okmányokból kibogarászott szavak egy részének pontos jelentését -- hallhatták a Ruhuz nevet, valószínűleg annak félreolvasott rühüs vagy rühes alakjában, amit aztán saját nyelvükre fordítottak. /Megjegyzendő: a maitól lényegesen hosszabb folyószakaszt illettek a Sugovica névvel még a XIX. században is./

Összegezve az elmondottakat megállapíthatjuk, hogy a Sugovica neve eredetileg a lószínnévből keletkezett Rohos-Vajas, azaz Fekete-Vajas lehetett, s a névadás természetes indítéka vizének sötétes árnyalata volt. Később, egy immár hivatalosnak tekinthető névadás során az eredeti nevet okiratokból kibetűzve Rühes-re változtatták, amelyet aztán a helyi népesség a saját nyelvén Sugovicá-nak mondott. Így lett tehát az eredetileg Fekete-Vajas-ból Rühes víz, helyesebben Sugovica. A példa egyben figyelmeztet arra is, hogy a török kiűzése után főleg az egykori hódoltság elnéptelenedett területein számolnunk kell a korábbi, természetes indítékból keletkezett névanyag rekonstruálásának kísérletével, amely nem biztos, hogy minden esetben sikeres volt. Eredményezhette olykor eltorzított, félreértelmezett nevek elterjesztését is. Máskor a nem

megfelelő helyen megvont új határok révén olyan elnevezések is meghonosodhattak, amelyek névadási indítékai éppen ezért talányosakká, a táj arculatából nehezen kikövetkeztethetőkké váltak.

SZEGFÜ LÁSZLÓ

KÉZIRATOS TÉRKÉPEINK HELYNÉVANYAGÁNAK FELHASZNÁLÁSA

A magyar helynévgyűjtésnek az az újjászületése, amely az utóbbi két évtizedben szemünk előtt játszódott le, s örvéndesen az egész magyar nyelvterületre kiterjedt, csak megelégedéssel töltheti el nyelvünk munkásait, életének vizsgálóit, kutatóit. Nagyon természetes, hogy a gyűjtőmunka menete önmagában is elegendő ahhoz, hogy a gyűjtés megejtéséhez, kivitelezéséhez, a gyűjtött anyag tárolásához, feldolgozásához a legkülönbözőbb "gyűjtéstechnológiai" kérdéseket, megoldásokat vessen fel. Gyűjtés-szervezőink erre maguk is rájöttek, s valóban azt látjuk, hogy már az első nagy munka, a "Zala megye földrajzi nevei" bevezetőjében erre vonatkozólag ÖRDÖG FERENC és VÉGH JÓZSEF komoly tanulmányt nyújtott.

Jómagam körülbelül húszéves koromban kezdtem érdeklődni a helynévgyűjtés iránt, s nem számítva a háborús katonaéveket, majd az utána következő közel évtizednyi időt, mintegy harminc esztendeje szentelem szabadidőmet e szép foglalatosságnak.

Hazánkban először a XVIII. század végén vetődik föl annak a gondolata, hogy a nép földrajzi elnevezéseit össze kellene gyűjteni. 1804-ben VIRÁG BENEDEK Kazinczy Ferenchez intézett levelében maradt ránk egyik első jelzése annak, hogy a helynevek iránt érdeklődnek. A század közepén már számos újság-cikk jelenik meg e tárgyban. Évtizedek kellenek azonban, amíg megszületik 1864 körül PESTY FRIGYES -- ma is egyedülálló gyűjtése -- Magyarország kéziratos helynévgyűjteménye. Utána megint évtizedekig lappang a gyűjtés gondolata. De itthon GYÖRFFY ISTVÁN, Erdélyben SZABÓ T. ATTILA 1930 körül újra szenvedélyesen sürgeti ennek elvégzését. Mindketten nemcsak